

ΦΩΤΕΙΝΗ ΚΑΡΛΑΦΤΗ-ΜΟΥΡΑΤΙΔΗ
ΣΠΥΡΙΔΩΝ Χ. ΜΟΥΡΑΤΙΔΗΣ*

ΤΟ ΔΗΜΟΤΟΛΟΓΙΟ ΤΗΣ «ΕΝΩΣΗΣ» ΚΑΙ ΟΙ «ΞΕΝΟΙ» ΤΗΣ ΚΕΡΚΥΡΑΣ

Τα βιβλία του δημοτολογίου¹ εντοπίστηκαν και διασώθηκαν από το συγγραφέα αυτού του άρθρου, πριν μερικά χρόνια σε υπόγειο, γεμάτο υγρασία, χώρο κτηρίου του Δήμου Κερκυραίων, όπου υπήρχε αρχαιακό υλικό, κατά την προσπάθεια ανεύρεσης αρχαιακού υλικού για τις ανάγκες άλλης έρευνας. Η εύρεσή τους επιβεβαίωσε κάποιες προφορικές μαρτυρίες των υπαλλήλων του δημοτολογίου του Δήμου Κερκυραίων για την ύπαρξή τους, πριν από χρόνια στο Δημαρχείο της πόλης, ως δημοτολογίων της Ένωσης, χαρακτηρισμό, τον οποίο οφείλουν στο γεγονός ότι αποτελούν τα πρώτα βιβλία δημοτολογίου που συντάχθηκαν μετά την Ένωση της Επτανήσου με την Ελλάδα. Πρόκειται για το δημοτολόγιο που αφορά το μόνιμο πληθυσμό της πόλης και των προαστίων της Κέρκυρας, τρία έτη μετά την Ένωση (1867).

* Η Φωτεινή Καρλάφτη-Μουρατίδη είναι διδάκτωρ Ιστορίας του Πανεπιστημίου της Σορβόνης και διδάσκουσα του Ιονίου Πανεπιστημίου.

Ο Σπυρίδων Χ. Μουρατίδης είναι νομικός και διδάκτωρ Ιστορίας του Ιονίου Πανεπιστημίου.

1. Το άρθρο προέρχεται από εκτενή μελέτη των συγγραφέων, η οποία πρόκειται να κυκλοφορήσει το Μάρτιο 2014, από τις εκδόσεις Θεμέλιο, με τίτλο: *Το δημοτολόγιο της Ενώσεως. Πληθυσμός και οικονομία στην πόλη και τα προάστια της Κέρκυρας μετά την Ένωση των Επτανήσων με το ελληνικό κράτος* (Αθήνα 2014). Σε αυτήν τη μελέτη, επιχειρείται προσέγγιση και ανάλυση και άλλων βασικών θεμάτων που αναφέρονται στον πληθυσμό της πόλης και των προαστίων της Κέρκυρας, αμέσως μετά την Ένωση, όπως η ηλικιακή δομή, η επαγγελματική δραστηριότητα, η οικογενειακή σύνθεση, η ονοματοδοσία και άλλα θέματα που εξετάζονται επί του συνόλου του πληθυσμού, αλλά και στις επιμέρους ομάδες του που ορίζονται από την κατά φύλο σύνθεση, το θρήσκευμα και τις περιοχές διαμονής.

Στο νεοσύστατο ελληνικό κράτος η πρώτη διοικητική διαίρεση² πραγματοποιείται με βασιλικό διάταγμα τον Απρίλιο του 1833, το οποίο περιλάμβανε 20 άρθρα, καθιερώνοντας 10 νομούς και 47 επαρχίες³. Έπαρχοι και νομάρχες ανέλαβαν την υποχρέωση να προβούν σε γεωγραφική και πληθυσμιακή καταγραφή, ενώ στο Υπουργείο των Εσωτερικών δημιουργήθηκε ειδικό τμήμα, το *Γραφείον της Δημοσίου Οικονομίας*⁴. Σύμφωνα με το νόμο *Περί συστάσεως των δήμων*, του ίδιου έτους, το κράτος χωρίζεται σε δήμους τριών τάξεων: δήμοι πρώτης τάξεως, με πληθυσμό άνω των 10.000 κατοίκων, δήμοι δεύτερης τάξεως από 10.000 μέχρι 2.000 κατοίκους και δήμοι τρίτης τάξεως κάτω των 2.000 κατοίκων. Ο δήμαρχος αποτελούσε την *πρώτη εκτελεστική αρχή*, ενώ οι πάρεδροι ήταν οι βοηθοί του. Το δημοτικό συμβούλιο αποτελούσε *συμβουλευτική και συνεπιτηρούσα αρχή*⁵.

Στις 5 Δεκεμβρίου 1845⁶, εκδίδεται ο νόμος ΚΕ΄ *Περί διοικητικής διαιρέσεως του Κράτους*, ο οποίος επανέφερε σε ισχύ το νομαρχιακό σύστημα. Από το 1861 και μετά, έχουμε πολλές διαιρέσεις δήμων (από 280 σε 298), που αποφασίζονται μόνο μετά από γνωμοδότηση του οικείου δημοτικού και επαρχιακού συμβουλίου. Ο χαρακτήρας του θεσμού είναι υπέρ της ύπαρξης μικρών δήμων, *η ανάγκη όμως της συντηρήσεως και της αυθυπαρξίας* οδηγεί μερικές φορές στο αντίθετο. Κάποιοι δήμοι έχουν δύο πρωτεύουσες, τη χειμερινή και τη θερινή, ενώ σε αγροτικούς δήμους μερικές φορές μεταβάλλεται με κριτήριο το *πολυπληθέστερον και κεντρικώτερον*.

Μετά την Ένωση της Επτανήσου⁷, αποφασίζεται η σταδιακή εφαρμογή

2. Για τη διοικητική διαίρεση και τους δήμους στο Ελληνικό Κράτος το 19^ο αιώνα, ενδεικτική βιβλιογραφία: Ανδρονόπουλος – Μαθιουδάκις 1988. Αργυρόπουλος 1859². Γεραγός 1947. Γεραγός 1916. Δημακόπουλος 1970. Κλειώσης 1977. Λιανόπουλος 1928. Μάτσας 1904. Μπαμπούνης 2008. Παπαγεωργίου 1988. Παπαδόπουλος 1967. Πετρίδης 1990. Προβατάς 1980. Σκιαδάς 1993. Τόλιας 1979. Χιώτης 1874. Χουλιαράκης 1973.

3. Σκιαδάς 1993, σ. 3.

4. *Ο.π.*, σ. 7.

5. *Ο.π.*, σ. 5.

6. *Ο.π.*, σ. 14.

7. *Ο.π.*, σ. 17. Στις 19/24 Μαρτίου 1864, στο Λονδίνο υπογράφεται η συνθήκη για προσάρτηση των Ιονίων Νήσων στην Ελλάδα. Η παράδοσή τους έγινε την 2^η Ιουνίου 1864. Το 1866, η Λευκάδα υπάγεται διοικητικά στην Κέρκυρα.

των νόμων που ίσχυαν στην υπόλοιπη Ελλάδα, με τη σχετική εγκύκλιο του Α. Κουμουνδούρου της 14^{ης} Ιανουαρίου 1865, *Περί των κλάδων της διοικήσεως Επτανήσων των μη αφομοιωμένων προς το εν Ελλάδι σύστημα*. Η εγκύκλιος απευθυνόταν στους νομάρχες και τους επάρχους των νησιών «... διότι εν Επτανήσω καθαρώς δημοτικόν σύστημα δεν υπήρχε...»⁸. Έτσι, δημιουργούνται τέσσερις νομοί (Κέρκυρας, Κεφαλληνίας, Ζακύνθου και Λευκάδας) και επτά επαρχίες (Κέρκυρας, Κεφαλληνίας, Ζακύνθου, Λευκάδας, Ιθάκης, Κυθήρων και Παξών), ενώ, με μεταγενέστερο βασιλικό διάταγμα, στους 4 νομούς δημιουργήθηκαν 68 δήμοι. Η Επαρχία Κέρκυρας, με βασιλικό διάταγμα της 5^{ης} Μαρτίου 1865, διαιρείται στην Επαρχία της πόλης της Κέρκυρας, των προαστίων και των παρακείμενων νησίδων, στην Επαρχία της Μέσης (Μέση και Λευκίμμη) και στην Επαρχία του Όρους⁹. Τελικώς, με νόμο της 9^{ης} Ιανουαρίου 1866, *Περί διοικητικής διαιρέσεως της Επτανήσου* σχηματίζονται 3 νομοί και 10 επαρχίες¹⁰.

Σημαντικότετος ήταν ο Νόμος ΠΝ', της 20^{ης} Ιανουαρίου 1866¹¹, *Περί εισαγωγής εν Επτανήσω της εν τω λοιπώ Βασιλείω ισχυούσης Νομοθεσίας*. Το άρθρο 1 αυτού του νόμου¹² αναφέρει ότι, από την 1^η Ιουλίου 1866, πλην των σε αυτόν το νόμο εξαιρέσεων, θα ισχύει υποχρεωτικά η νομοθεσία του υπόλοιπου Βασιλείου, ενώ, σύμφωνα με το άρθρο 2, διατηρούνται προσωρινά οι διατάξεις του Ιονίου Αστικού Κώδικα, ο οποίος είχε εκδοθεί το 1841 και ο οποίος ήταν επηρεασμένος από το γαλλικό δίκαιο¹³.

Ο Δήμος Κερκυραίων συστάθηκε, με βασιλικό διάταγμα, το έτος 1866 (Β.Δ. 31-12-1865, Φ.Ε.Κ. 9/28-1-1866) και αποτελούσε μαζί με τους Δήμους Οθωνών και Ερικουσίων την επαρχία Κέρκυρας του Νομού Κέρκυρας. Με το ίδιο διάταγμα συστάθηκε και ο Δήμος Ποταμογειτόνων που αποτελούσε τον ένα από τους εννέα δήμους της Επαρχίας Μέσης του Νομού Κέρκυρας και η ύπαρξη του βιβλίου του δημοτολογίου που αναφέρεται σε αυτόν δικαιολογείται από το γεγονός της μετέπειτα υπαγωγής

8. Ό.π., σσ. 59-60.

9. Χουλιαράκης 1975-1976, σσ. 159-160.

10. Φ.Ε.Κ., 6/19 Ιανουαρίου 1866. Σκιαδάς 1993, σ. 19.

11. Γενικά Αρχεία του Κράτους - Αρχεία Νομού Κέρκυρας, *Εγχώριος Διαχείρισις*, Φάκελος 1520, όπου: Πλέσκας 1866, σσ. 267-272.

12. Ό.π., σ. 267.

13. Βλ. και Κοριατοπούλου-Αγγελή 2005, σσ. 257-269 (261, 266-267).

του Ποταμού, έδρας του δήμου Ποταμογειτόνων, ως κοινότητας στο δήμο Κερκυραίων (Β.Δ. 21-9-1915, Φ.Ε.Κ. 341/1915).

Περί δημοτολογίων

Στο πλαίσιο της διαδικασίας ενσωμάτωσης των Ιόνιων Νησιών στο Ελληνικό Κράτος, συμπληρωματικά των όσων αναφέρθηκαν, σχετικά με την εφαρμογή της ελληνικής νομοθεσίας και ειδικότερα με τη νομοθεσία που αφορά τη σύσταση των δήμων στα Επτάνησα, στις 30 Απριλίου 1866, εκδίδεται εγκύκλιος από τον τότε υπουργό Α. Ρούφο *Περί της συντάξεως των δημοτολογίων εν Επτανήσω*¹⁴, που απευθύνεται προς τους νομάρχες και έπαρχους των νησιών και η οποία φαίνεται ότι τελικώς εφαρμόστηκε με ορισμένες μικρές τροποποιήσεις.

Στην εγκύκλιο, αρχικά σημειώνεται ότι ένα από τα πρώτα και σημαντικότερα καθήκοντα των δημοτικών αρχών, μετά την εγκατάστασή τους σε αυτά, είναι η σύνταξη καταλόγου δημοτών σε κάθε δήμο, δηλαδή η σύνταξη δημοτολογίων. Στη συνέχεια, αναφέρονται οι λόγοι που καθιστούν απαραίτητη την ύπαρξη των δημοτολογίων, προκειμένου δηλαδή να καταστεί εφικτή η εκτέλεση των νόμων των σχετικών με την εκλογή των βουλευτών και τις δημαρχειές, καθώς και άλλων σημαντικών διοικητικών και οικονομικών νόμων, των οποίων η εφαρμογή βασίζεται στον αριθμό των δημοτών και σε άλλα σημαντικά ατομικά δικαιώματα αυτών.

Τονίζεται δε ότι και προηγουμένως είχε επιχειρηθεί η σύνταξη *τακτικών και ακριβών* δημοτολογίων, με την έκδοση σχετικών διαταγών του υπουργείου, που αφορούσαν το *αρχαίον Βασίλειον*, όμως ότι, τελικώς, ο σκοπός δεν επετεύχθη, για αιτίες που γνωρίζουν οι αποδέκτες αυτής της εγκυκλίου, αρκετοί από τους οποίους είχαν αναλάβει και στο παρελθόν την ευθύνη της εκτέλεσης αυτών των διαταγών. Ο υπουργός εκφράζει τη βούληση, αυτή τη φορά, το εγχείρημα να επιτύχει και δίδει έξι οδηγίες.

Στην πρώτη αναφέρεται ότι, σύμφωνα με το άρθρο 9 του νόμου για τους δήμους, η ιδιότητα και τα δικαιώματα του δημότη αποκτώνται με έναν από τους επόμενους τρόπους: με τη γέννηση, με κατάταξη, με τη νόμιμη νύμφευση εντός του δήμου, ή με την *τελεία* αποκατάσταση σε ένα δήμο σύμφωνα με τις νόμιμες σχετικές διατάξεις. Έτσι, κρίνεται απαραίτητη η ύπαρξη, στα βιβλία του δημοτολογίου, μίας στήλης, στην οποία

14. Εγκύκλιος 158/30 Απριλίου 1866.

θα καταγράφεται ένας από τους ανωτέρω λόγους *ως τίτλος, τρόπον τινά, της ιδιότητας του δημότης*. Σημειώνεται, επίσης, ότι, εκτός των ανωτέρω απαραίτητων στοιχείων, *άξια σημειώσεως* είναι και άλλες πληροφορίες, όπως εάν ο δημότης είναι εύπορος ή άπορος, αρτιμελής ή όχι κ.ά., πληροφορίες οι οποίες θα πρέπει να σημειώνονται στην τελευταία στήλη των παρατηρήσεων. Ωστόσο, τέτοιου είδους στοιχεία δεν καταγράφηκαν τελικώς στην ανωτέρω στήλη. Στη συνέχεια, αναφέρεται ότι αποστέλλεται συνημμένα και σχέδιο, σύμφωνα με το οποίο πρέπει να συνταχθούν τα δημοτολόγια, τα οποία ακολούθως θα εκτυπωθούν και θα βιβλιοδετηθούν.

Στη δεύτερη οδηγία τονίζεται ότι, εντός δέκα ημερών από την κοινοποίηση της εγκυκλίου, στις πρωτεύουσες των δήμων, οι δημοτικοί πάρεδροι από κοινού με τους εφημέριους των ενοριών και στις υπόλοιπες περιοχές, οι ειδικοί πάρεδροι ομοίως με τους εφημέριους αυτών θα πρέπει να αρχίσουν να συγκεντρώνουν και να καταγράφουν τα ζητούμενα στοιχεία, μεταβαίνοντας σε όλες τις οικίες για την εγγραφή των δημοτών. Η εγγραφή κάθε οικογένειας έπρεπε να αρχίζει από τα στοιχεία του αρχηγού της οικογένειας, παρόντος ή απόντος, στη συνέχεια τα στοιχεία της συζύγου και των τέκνων κατά ηλικία.

Θα παρατηρήσουμε εδώ ότι η εγκύκλιος αναφέρει ότι αμέσως μετά τα στοιχεία του αρχηγού της οικογένειας, θα καταγράφονται αυτά της μητέρας ή της πενθεράς, εάν αυτή κατοικούσε *μετά του γαμβρού*. Ωστόσο, κάτι τέτοιο δεν τηρήθηκε, κατά την εγγραφή, όπου, όπως αναφέρθηκε, εγγράφονται οι γονείς και τα τέκνα αυτών.

Η τρίτη οδηγία αναφέρεται στο επόμενο στάδιο πραγματοποίησης του εγχειρήματος, ότι δηλαδή οι ανωτέρω δημαρχικοί και ειδικοί πάρεδροι οφείλουν να ολοκληρώσουν το αναληφθέν έργο και να το υποβάλουν στο δήμαρχο. Αυτός ακολούθως καλώντας τους αναφερθέντες οφείλει να προβεί στη σύνταξη του δημοτολογίου εντός των επόμενων δέκα ημερών.

Σύμφωνα με την τέταρτη οδηγία, το δημοτολόγιο θα εκτίθεται, *προς γνώσιν των βουλομένων*, από την τρίτη ημέρα από τη σύνταξή του και για διάστημα οκτώ ημερών, ολόκληρο στην πρωτεύουσα του δήμου, στο γραφείο του δημάρχου και τμήματά του σε άλλες περιοχές του δήμου. Οι δημότες δε προσκαλούνται, σύμφωνα με σχετικό πρόγραμμα που θα δημοσιευθεί από το δήμαρχο, να καταθέσουν τις τυχόν ενστάσεις τους. Προκειμένου αυτή η διαδικασία να πραγματοποιηθεί (πέμπτη οδηγία), τριμελής επιτροπή, που θα διορισθεί από το δημοτικό συμβούλιο εκ των μελών του, θα παραλαμβάνει, στο δημαρχείο, κατά τις καθορισμένες

ώρες καθ' όλο το οκταήμερο, τις ενστάσεις και θα τις καταχωρεί σε ένα βιβλίο για αυτόν το σκοπό, σημειώνοντας και τη γνώμη της για κάθε περίπτωση.

Μετά την παρέλευση της ανωτέρω προθεσμίας, το καταρτισθέν δημοτολόγιο, το βιβλίο με τις ενστάσεις και τις γνωμοδοτήσεις της επιτροπής θα σταλούν στο νομάρχη ή στον έπαρχο, ο οποίος οφείλει να προβεί στα δέοντα, εντός δεκαπέντε ημερών από την παραλαβή αυτών.

Η εγκύκλιος κλείνει με την επισήμανση ότι, δια της ανωτέρω διαδικασίας, επιδιώκεται να καταρτισθούν δημοτολόγια που θα περιέχουν ακριβή στοιχεία και, εν κατακλείδι, δηλώνεται η παρότρυνση προς τους αποδέκτες της εγκυκλίου να ενεργήσουν με την απαιτούμενη φροντίδα, *όπως θεραπευθή μία των πρώτων και κατεπειγουσών αναγκών των αρτισυστάτων δήμων της Επτανήσου.*

Το δημοτολόγιο της «Ένωσης»

Τα βιβλία του δημοτολογίου είναι πέντε, εκ των οποίων τα τέσσερα αφορούν το Δήμο Κερκυραίων (ένα πρωτότυπο, τρία αντίγραφα, το ένα του υπάρχοντος δευτέρου βιβλίου πρωτοτύπου) και το ένα το Δήμο Ποταμογειτόνων (πρωτότυπο). Τα βιβλία του δημοτολογίου¹⁵ βρέθηκαν σε καλή σχετικώς κατάσταση, αφού η φθορά υπήρχε μόνο στα χάρτινα εξώφυλλά τους, ενώ, εσωτερικώς, πολλά φύλλα είχαν αποκολληθεί, χωρίς όμως να έχουν υποστεί κάποια άλλη φθορά. Οι διαστάσεις τους είναι 50 x 36 cm, ενώ το πάχος τους κυμαίνεται από 2,5 έως 3,5 cm, αναλόγως του αριθμού των φύλλων που περιέχουν.

Τα βιβλία του δημοτολογίου της «Ένωσης» έχουν την ενδιαφέρουσα, από ερευνητικής άποψης, ιδιαιτερότητα της «φωτογραφικής» απεικόνισης του πληθυσμιακού δυναμικού του Δήμου Κερκυραίων, εφόσον πρόκειται για ένα δημοτολόγιο στο οποίο οι εγγραφές, όσον αφορά τα δύο πρώτα βιβλία, όπου έχουμε και αλφαβητική καταχώρηση, έγιναν σχεδόν ταυτόχρονα στις 22 Οκτωβρίου 1867, ενώ οι λίγες, μεταγενέστερες εγγραφές, με τη μορφή προσθηκών, έχουν ημερομηνία εγγραφής μέχρι τις 16 Μαρτίου 1870, λίγο πριν την επικύρωσή του στις 15 Απριλίου του ιδίου έτους. Στο τρίτο βιβλίο, οι εγγραφές αρχίζουν από τις 17 Απριλίου 1870, κατ' ανάγκη όχι αλφαβητικά, αλλά κατά σειρά προσέλευσης εγγραφής και σταματούν σχεδόν τρεις

15. Βλ. και Καρλάφτη-Μουρατίδη 2005, σσ. 465-473.

δεκαετίες αργότερα, στις 23 Ιανουαρίου 1900.

Η προαναφερθείσα «φωτογραφική» απεικόνιση της συγκεκριμένης πληθυσμιακής ομάδας, στη συγκεκριμένη χρονική περίοδο, αμέσως δηλ. μετά την Ένωση της Επτανήσου, έχει ιδιαίτερη αξία, αφού οι πληροφορίες που έχουν καταχωρηθεί είναι, κατά το δυνατόν, ακριβείς, κάτι το οποίο δεν συμβαίνει σε ένα δημοτολόγιο συνεχώς ανανεούμενο στο οποίο υπάρχουν πολλές ανακρίβειες, λόγω μη ενημέρωσης, ειδικά στις περιπτώσεις αλλαγής επαγγέλματος, κατοικίας και λοιπών σημαντικών για μια έρευνα του είδους αυτού στοιχείων. Στοχεύοντας μάλιστα στην κατά το δυνατόν ακρίβεια των εξαγομένων συμπερασμάτων προτιμήσαμε να εξετάσουμε μόνον τα δύο πρώτα βιβλία, ώστε να διατηρηθεί η τόσο σημαντική για την έρευνά μας «φωτογραφική» αυτή απεικόνιση. Η συνεξέταση και του 3^{ου} βιβλίου θα έθετε υπό αμφισβήτηση τον χαρακτηρισμό του δημοτολογίου ως δημοτολογίου της «Ένωσης», αφού οι εγγραφές του εκτείνονται μέχρι το έτος 1900.

Η περαιτέρω παρουσίαση των βιβλίων του δημοτολογίου, συμπεριλαμβανομένου, στην περίπτωση αυτή, για μεθοδολογικούς λόγους και του 3^{ου} βιβλίου, όχι όμως και του βιβλίου δημοτολογίου του Δήμου Ποταμογειτόνων για τους λόγους που έχουν ήδη αναφερθεί, θα γίνει μέσω της παράθεσης των καταχωρήσεων που περιέχονται στις 16 στήλες από τις οποίες και αποτελούνται.

Η 1^η στήλη αφορά τον αύξοντα αριθμό των δημοτών. Αξίζει εδώ να σημειωθεί ότι, αν και οι εγγραφές γίνονται κατά οικογένειες, τουλάχιστον στα δύο πρώτα βιβλία, αφού στο τρίτο γίνονται ανά οικογένειες, αλλά και ατομικές, δεν υπάρχει αντίστοιχη στήλη με τον αύξοντα αριθμό των οικογενειών αυτών. Οι 2^η, 3^η και 4^η στήλες αφορούν τα στοιχεία του δημότη, δηλαδή καταγράφεται το επώνυμο, το όνομα και το πατρώνυμο του εγγραφομένου. Σχετικά με τον τρόπο απόκτησης της ελληνικής ιθαγένειας (5^η στήλη), στα δύο πρώτα βιβλία, στη συντριπτική πλειονότητα, καταγράφεται ο *ένεκα της Ενώσεως της Επτανήσου* λόγος. Στο 3^ο βιβλίο, επίσης, ο *ένεκα της Ενώσεως της Επτανήσου* τρόπος απόκτησης της ελληνικής ιθαγένειας αποτελεί την πλειονότητα των εγγραφών. Ωστόσο, ένα σημαντικό ποσοστό συνθέτει μια μεγάλη ποικιλία περιπτώσεων, όπως: *δια πολιτογραφήσεως, δια μεταφοράς (συνήθως αναγράφεται ο δήμος από τον οποίο έγινε η μεταφορά των δικαιωμάτων), καθ' ό σύζυγος πολίτου Έλληνας, ως εκ της εν τω Στρατώ Υπηρεσίας, εκ των εις τας χείρας του ευρισκομένων εγγράφων, δια της νυμφεύσεως κ.ά.*

Οι στήλες 6,7 και 8 αφορούν την εποχή εγγραφής, δηλαδή αναφέρον-

ται στο έτος, το μήνα και την ημέρα εγγραφής. Οι στήλες 9, 10, 11, 12, 13 και 14 αφορούν την κατάσταση του εγγραφομένου. Ειδικότερα, στην 9^η στήλη, καταγράφεται η ηλικία του δημότη. Στη 10^η στήλη, φαίνεται η οικογενειακή κατάσταση (έγγαμος, άγαμος ή εν χηρεία). Στην 11^η στήλη, γίνεται αναφορά στα ασκούμενα επαγγέλματα. Στη 12^η στήλη, καταγράφεται η καταγωγή. Στη 13^η στήλη, ως κατοικία αναφέρεται, στο πρώτο βιβλίο, η πόλη της Κέρκυρας, στο δεύτερο βιβλίο, τα προάστια της πόλης Μανδούκι, Σαρρόκο (Άγιος Ρόκκος), Γαρίτσα, Ανεμόμυλος, Φιγαρέτο, Ανάληψις και Στρατιά, ενώ, στο τρίτο βιβλίο, ως συνέχεια των δύο πρώτων, η πόλη και τα προάστια της. Τέλος, στη 14^η στήλη, ως θρήσκευμα αναφέρεται, κατά σειρά συχνότητας, των Ορθοδόξων, των Ισραηλιτών, των Δυτικών (Καθολικών) και των Διαμαρτυρομένων.

Η 15^η στήλη αναφέρεται στο πώς έχει κεκτημένο το δικαίωμα του πολίτη. Στα δύο πρώτα βιβλία ως αιτία απόκτησης του δικαιώματος του πολίτη αναφέρεται η σύσταση του Δήμου, χωρίς να λείπουν και οι, σε μικρό πάντως αριθμό, άλλες αιτίες κυρίως η δια μεταφοράς, δι' όρκου, δια πολιτογραφήσεως ή βάσει νομαρχιακών διαταγών. Στο τρίτο βιβλίο, χωρίς να παύει η ένεκα της συστάσεως του Δήμου ή της Ενώσεως περίπτωση να αποτελεί την κύρια αιτία απόκτησης του δικαιώματος του πολίτη, παρατηρείται μια αύξηση των άλλων περιπτώσεων. Η 16^η στήλη περιλαμβάνει τις παρατηρήσεις. Σε αυτήν, στις περισσότερες των περιπτώσεων, έχουμε εγγραφές που αφορούν αποβιώσεις, συνοδευόμενες μερικές φορές από την ημερομηνία του συμβάντος ή το σχετικό αριθμό πρωτοκόλλου, με τον οποίο γίνεται η διαγραφή του δημότη. Άλλες εγγραφές έχουν σχέση με τη διαγραφή του δημότη λόγω μεταφοράς των δημοτικών του δικαιωμάτων κ.ά.

Οι «ξένοι» της Κέρκυρας το 1867

Η Κέρκυρα, σε διάφορες εποχές, αποτελούσε πόλο έλξης για μόνιμη ή προσωρινή εγκατάσταση, για ποικίλους λόγους. Επί βενετοκρατίας¹⁶, αποτέλεσε τόπο εισροής ατόμων προερχομένων από τις οθωμανοκρατούμενες περιοχές, κυρίως από τον απέναντι ηπειρωτικό χώρο. Σε αυτήν επίσης καταφεύγουν και άτομα από βενετικές κτήσεις, όταν αυτές περιέρ-

16. Ενδεικτικά, για μετακινήσεις προς την Κέρκυρα, επί βενετοκρατίας: Μέρτζιος 1951, σσ. 7-31. Βλ. και Καρλάφτη-Μουρατίδη 2011 (υπό έκδοση).

χονται στους Οθωμανούς (Μεθώνη, Κορώνη, Κρήτη, υπόλοιπα Ιόνια Νησιά). Το 19^ο αιώνα, κυρίως την περίοδο της αγγλικής προστασίας, στην Κέρκυρα εγκαθίστανται άτομα από τον υπόλοιπο ελληνικό χώρο, αλλά και από την εγγύς ιταλική χερσόνησο και τη Μάλτα. Οι επήλυδες, στη νέα τους πατρίδα, αναζητούν τρόπους επιβίωσης και διαβίωσης, ασκώντας επαγγέλματα, στα οποία είχαν μυηθεί στον τόπο καταγωγής τους ή μυσούνται σε επαγγέλματα, τα οποία φαίνεται να παρέχουν προσδοκίες για μια καλύτερη τύχη.

Έχει διατυπωθεί η άποψη ότι ο αριθμός των μετακινούμενων ατόμων, των μεταναστών, έχει αντιστρόφως ανάλογη σχέση με την απόσταση μεταξύ του τόπου καταγωγής και του τόπου υποδοχής, ενώ, στη συνέχεια, έχουν μελετηθεί διάφορα «μοντέλα έλξης και απώθησης», όπως οι αυξημένες πιθανότητες προσφοράς εργασίας¹⁷ στη ζώνη υποδοχής σε αντίθεση με αυτές της ζώνης αναχώρησης¹⁸. Για το θέμα μας, ενδιαφέρον παρουσιάζει η αναφορά στους τόπους καταγωγής¹⁹ των δημοτών του Δήμου Κερκυραίων, κυρίως όταν αυτοί εξεταστούν σε σχέση με τα άλλα στοιχεία που είναι διαθέσιμα από την πηγή της έρευνάς μας. Από τους 19.664 δημότες οι 18.355 έχουν καταγωγή την Κέρκυρα²⁰.

Στους 100 δημότες οι 93 έχουν καταγωγή το νησί της Κέρκυρας, λαμβανομένου υπόψη ότι δεν γίνεται διάκριση όσον αφορά τον τόπο καταγωγής αυτών που έχουν καταγωγή εντός των ορίων του δήμου και αυτών που έχουν καταγωγή εκτός των ορίων του και οι οποίοι έγιναν μετέπειτα δημότες του Δήμου Κερκυραίων. Η καταγωγή των δημοτών από τους Παξούς, καίτοι αυτοί ανήκουν στο Νομό Κέρκυρας, αναφέρεται ξεχωριστά.

17. Είναι φυσικό στο μεταναστευτικό ρεύμα να συμμετείχαν, κατά κύριο λόγο, οι ασθενέστερες κοινωνικές τάξεις. Ωστόσο, όπως αποδεικνύεται από τις σχετικές πηγές, υπήρξε συμμετοχή και των ισχυρών. Κόμης 1995, σσ. 123-124. Βλ. και Κοσμάτου 2004, σσ. 349-370.

18. Ταπεινός 1993, σσ. 254-255.

19. Για τους ξένους της Κέρκυρας λίγες δεκαετίες πριν από την εξεταζόμενη περίοδο, βλ. Αθανασοπούλου 2010, σσ. 293-409.

20. Σύμφωνα με τον περιηγητή Mousson, η πόλη της Κέρκυρας, μερικά χρόνια πριν από την Ένωση, αριθμούσε περί τους 20.000 κατοίκους. Από αυτούς ο Mousson αναφέρει ότι το 1/6 ήταν Εβραίοι, το 1/6 οι άλλοτε πολυάριθμοι Ιταλοί και Μαλτέζοι, το 1/8 Άγγλοι υπάλληλοι και στρατιώτες, το 1/8 καθαροί Έλληνες και το υπόλοιπο *Επτανήσιοι χωριάτες*. Mousson 1995, σσ. 55-56.

Πίνακας 1

Καταγωγή δημοτών Δήμου Κερκυραίων

A/A	Καταγωγή	Αριθμός	A/A	Καταγωγή	Αριθμός
1	Αγγλία	3	34	Κορσική	1
2	Αιγιά	1	35	Κύθηρα	1
3	Αθήνα	2	36	Κύπρος	16
4	Αγκόνα	6	37	Λευκάς	80
5	Αργυρόκαστρο	7	38	Μακεδονία	1
6	Άρτα	20	39	Μάλτα	8
7	Αυλώνα	2	40	Μεσολόγγι	3
8	Βαρλέττα	26	41	Μεσσήνη	18
9	Βενετία	11	42	Μπάρι	1
10	Βλαχία	4	43	Ναύπλιον	4
11	Βόνιτσα	1	44	Νεάπολη	35
12	Βούνος	7	45	Παξοί	157
13	Βράνα	2	46	Παραμυθιά	13
14	Βρινδίσιο	2	47	Πάργα	217
15	Γαλλία	2	48	Πάτρα	6
16	Γένοβα	2	49	Πεδομόντιον	1
17	Γερμανία	2	50	Πελοπόννησος	22
18	Δέλβινο	12	51	Πρέβεζα	25
19	Ελβετία	1	52	Ραγούζα	1
20	Ζαγόρι	1	53	Ρώμη	7
21	Ζάκυνθος	52	54	Σάλωνα	3
22	Ηγουμενίτσα	2	55	Σαρδινία	2
23	Ήπειρος	99	56	Σικελία	6
24	Θεσσαλία	5	57	Σούλι	70
25	Ιθάκη	20	58	Σπάρτη	1
26	Ιταλία	20	59	Σύρος	4
27	Ιωάννινα	114	60	Τεργέστη	3
28	Κέρκυρα	18.355	61	Τίρανα	2
29	Καλάβρυτα	2	62	Τράνη	20
30	Καλαμάτα	2	63	Χειμάρρα	28
31	Καλαρύτες	1	64	Χίος	8
32	Κεφαλληνία	113		ΣΥΝΟΛΟ	19.664
33	Κόνιτσα	1			

Πηγή: Δημοτολόγιο Δήμου Κερκυραίων, επεξεργασία συγγραφέων.

Από τους 1.309 δημότες των οποίων δεν αναφέρεται ως καταγωγή η Κέρκυρα, οι 1.067 κατάγονται από τον υπόλοιπο ελληνικό χώρο (οθωμανοκρατούμενο ή μη)²¹, ενώ 242 δημότες κατάγονται από άλλες χώρες. Η αύξηση μάλιστα του πληθυσμού της νήσου, η οποία συντελείται με λίαν βραδείς ρυθμούς στην πόλη οφείλεται, ως επί το πλείστον, στην έλευση των δημοτών των κατηγοριών αυτών, ενώ στην ύπαιθρο αυτή η αύξηση οφείλεται σχεδόν αποκλειστικά στις γεννήσεις²².

Όσον αφορά τους προερχομένους από τον υπόλοιπο ελληνικό χώρο²³, η γειτονία και η αγγλική προστασία υπήρξαν ελκυστικοί παράγοντες μετακίνησης από την απέναντι ξηρά, ενώ φαίνεται ότι η τάση για μετανάστευση είναι εντονότερη στους ακτήμονες²⁴.

Ως τόποι καταγωγής, στα βιβλία του δημοτολογίου, αναφέρονται κυρίως η Πάργα²⁵, τα Ιωάννινα, το Σούλι ή, γενικότερα, η Ήπειρος²⁶. Η Κέρκυρα όμως είναι πόλος έλξης και για τους καταγόμενους από τα υπόλοιπα Ιόνια νησιά, κατά πρώτο λόγο από τους Παξούς, αλλά και από την Κεφαλληνία, τη Λευκάδα και τη Ζάκυνθο. Εξετάζοντας δε περαιτέρω τους τόπους καταγωγής των 1.067 δημοτών Ελλήνων, μη εχόντων ως καταγωγή την Κέρκυρα, οδηγούμαστε σε σημαντικότερες πληροφορίες όσον αφορά τις μετακινήσεις των συγκεκριμένων πληθυσμιακών ομάδων.

21. Μετακινήσεις ατόμων και ομάδων έχουμε φυσικά και τους προηγούμενους αιώνες. Για παράδειγμα, ως συνέπεια των τουρκοβενετικών πολέμων του 15^{ου} αιώνα υπήρξε μία σημαντική μεταναστευτική κίνηση που παρατηρείται από την Πελοπόννησο προς τις νησιώτικες βενετικές κτήσεις και κυρίως τα Ιόνια νησιά. Οι Βενετοί, μετά την απώλεια των κτήσεών τους στην Πελοπόννησο, φρόντισαν να εποίκισουν τα αραιοκατοικημένα νησιά του Ιονίου με Πελοποννήσιους πρόσφυγες. Κόμης 1995, σ. 66.

22. Παρτς 1892, σ. 293.

23. Μετά την έναρξη της Ελληνικής Επανάστασης στα Ιόνια νησιά καταφεύγουν αρκετοί από την απέναντι ηπειρωτική ακτή.

24. Μετακίνηση ατόμων προς τις πόλεις ή τον εξωοθωμανικό χώρο για αναζήτηση εργασίας. Ανωγιάτης-Pelé 1985, σσ. 1-16 (13).

25. Με τη συνθήκη της 21^{ης} Μαρτίου 1800, που υπογράφηκε στην Κωνσταντινούπολη ανάμεσα στη Ρωσία και την Υψηλή Πύλη, η Πρέβεζα, η Βόνιτσα, η Πάργα και το Βουθρωτό έπαυαν να αποτελούν εξαρτήματα της Επτανήσου και περιέρχονταν στην άμεση κυριαρχία του σουλτάνου, ως προνομιακές κτήσεις που απολάμβαναν σειρά δικητικών, φορολογικών και δικαστικών προνομίων. Ασδραχάς 1988, σ. 199.

26. Βλ. και Κονόμος 1964.

Πίνακας 2

Δημότες με καταγωγή από τον λοιπό ελληνικό χώρο

A/A	Καταγωγή	Αριθμός	A/A	Καταγωγή	Αριθμός
1	Αγιά	1	18	Κύπρος	16
2	Αθήνα	2	19	Λευκός	80
3	Αρτα	20	20	Μακεδονία	1
4	Βόνιτσα	1	21	Μεσολόγγι	3
5	Ζαγόρι	1	22	Ναύπλιον	4
6	Ζάκυνθος	52	23	Παξοί	157
7	Ηγουμενίτσα	2	24	Παραμυθιά	13
8	Ήπειρος	99	25	Πάργα	217
9	Θεσσαλία	5	26	Πάτρα	6
10	Ιθάκη	20	27	Πελοπόννησος	22
11	Ιωάννινα	114	28	Πρέβεζα	25
12	Καλάβρυτα	2	29	Σάλωνα	3
13	Καλαμάτα	2	30	Σούλι	70
14	Καλαρρύτες	1	31	Σπάρτη	1
15	Κεφαλληνία	113	32	Σύρος	4
16	Κόνιτσα	1	33	Χίος	8
17	Κύθηρα	1			
ΣΥΝΟΛΟ					1.067

Πηγή: Δημοτολόγιο Δήμου Κερκυραίων, επεξεργασία συγγραφέων.

Πίνακας 3

Δημότες του Δήμου Κερκυραίων με καταγωγή την Ήπειρο

A/A	Καταγωγή	Αριθμός
1	Ήπειρος (γενικώς)	99
2	Πάργα	217
3	Ιωάννινα	114
4	Σούλι	70
5	Πρέβεζα	25
6	Αρτα	20

A/A	Καταγωγή	Αριθμός
7	Παραμυθιά	13
8	Ηγουμενίτσα	2
9	Ζαγόρι	1
10	Καλαρρύτες	1
11	Κόνιτσα	1
	ΣΥΝΟΛΟ	563

Πηγή: Δημοτολόγιο Δήμου Κερκυραίων, επεξεργασία συγγραφέων.

Για 99 δημότες αναφέρεται ως τόπος καταγωγής γενικώς η Ήπειρος. Για τις περιπτώσεις δε που έχουμε ειδικότερη αναφορά, διαπιστώνουμε ότι η μεγαλύτερη αριθμητικά πληθυσμιακή ομάδα είναι αυτή των Παργινών με 217 άτομα και ακολουθούν των Ιωαννίνων με 114 και του Σουλίου με 70 άτομα.

Το 1819, ως γνωστόν, οι Άγγλοι πούλησαν την Πάργα στον Αλή Πασά. Αρκετοί από τους κατοίκους της κατέφυγαν στα Ιόνια Νησιά, ενώ αναφέρεται ότι οι τόκοι των χρημάτων της πώλησης, μέχρι το 1910, δίνονταν στους Παργινούς πρόσφυγες της Κέρκυρας²⁷. Οι Παργινοί εγκαταστάθηκαν στο προάστιο του Μανδουκίου, όπου έμεναν στην αρχή σε παραπήγματα και ζούσαν ζητιανεύοντας²⁸. Ιωαννίτες, εξάλλου, είχαν και τους προηγούμενους αιώνες εμπορικές και οικονομικές σχέσεις και συναλλαγές στην Κέρκυρα, οι οποίες, σε ορισμένες περιπτώσεις, κατέληγαν σε μόνιμη μετακίνηση και εγκατάσταση σε αυτήν²⁹.

Όσον αφορά τους Σουλιώτες, γνωρίζουμε ότι στα Επτάνησα κατέφυγαν, μαζί με τους άλλους Ηπειρώτες πρόσφυγες, και Σουλιώτες³⁰.

27. Βλ. και de Bosset 2000.

28. Mousson 1995, σ. 86. Και παλαιότερα έχουμε μετακινήσεις και εγκαταστάσεις Παργινών στην Κέρκυρα, όπως μετά την καταστροφή της Πάργας από τον Χαϊρεντίν Μπαρμπαρόσσα, το 1537. Μιχαηλίδης 19632, σ. 25.

29. Από την άλλη πλευρά, κάτοικοι κυρίως των υπόλοιπων Ιόνιων Νησιών μετέβαιναν στην απέναντι ηπειρωτική ακτή, για να εργασθούν κατά την περίοδο του θερισμού. Ιθακήσιος 2005, σσ. 475-557 (496).

30. ...διότι αφ' ότου οι Σουλιώται έχασαν την πατρίδα των δεν απέμειναν παρά χίλιοι διασκορπισμένοι εις την Ελλάδα και τας Ιονίους Νήσους. Οικονόμου 1952, σ. 16.

Αναφέρεται δε ότι από τους 2.200 περίπου Σουλιώτες που κατέφυγαν στην Πάργα, μετά την πώλησή της, μερικοί διεκπεραιώθηκαν στην Κέρκυρα όπου κατατάχτηκαν ως μισθοφόροι των Ρώσων και των Γάλλων³¹.

Πίνακας 4

Δημότες του Δήμου Κερκυραίων με καταγωγή τα Ιόνια νησιά

A/A	Καταγωγή	Αριθμός	%
1	Παξοί	157	37,12
2	Κεφαλονιά	113	26,71
3	Λευκάδα	80	18,91
4	Ζάκυνθος	52	12,29
5	Ιθάκη	20	4,73
6	Κύθηρα	1	0,24
	ΣΥΝΟΛΟ	423	100

Πηγή: Δημοτολόγιο Δήμου Κερκυραίων, επεξεργασία συγγραφέων.

Οι δύσκολες συνθήκες διαβίωσης και επιβίωσης στο νησί των Παξών είχαν ως συνέπεια την ολιγανθρωπία σε αυτό και τη μετακίνηση μέρους του πληθυσμού του στον κοντινότερο τόπο που καλλιεργούσε προσδοκίες επαγγελματικής αποκατάστασης και καλύτερων συνθηκών, την Κέρκυρα. Μάλιστα, κατά την απογραφή του 1861, οι γυναίκες, στο νησί των Παξών, υπερτερούν αριθμητικά σε σχέση με τους άνδρες (53,9% έναντι 46,1%), πιθανόν εξαιτίας της μετανάστευσης των τελευταίων προς αναζήτηση εργασίας³². Μία από τις εξαιρέσεις προφανώς ήταν το 1859 όπου αναφέρεται ότι εκείνη τη χρονιά ο πληθυσμός των Παξών παρουσίασε μεγαλύτερη αύξηση από τα άλλα νησιά, εξαιτίας μάλλον της καλής σοδειάς του λαδιού το 1858, γεγονός που απέτρεψε τους κατοίκους αυτού του νησιού να μεταβούν αλλού προς αναζήτηση εργασίας³³.

Αρκετοί Κεφαλονίτες μετακινούνται και εγκαθίστανται μόνιμα στην

31. Μιχαηλίδης 19632, σ. 38.

32. Ιθακήσιος 2005, σ. 486.

33. Έκθεση του Λόρδου Ύπατου Αρμοστή H.K. Storcks προς τον Υπουργό των Αποικιών Δούκα του Newcastle για την Κυανή Βίβλο, του έτους 1859, Παξιμαδοπούλου-Σταυρινού 1997, σ. 206, 208.

Κέρκυρα για διάφορους λόγους. Στις 26 Ιανουαρίου 1867, εξάλλου, αναφέρεται ότι αυστριακό ατιμόπλοιο έφερε στην Κέρκυρα μερικές οικογένειες από την Κεφαλονιά, που σώθηκαν από το σεισμό που συνέβη τις προηγούμενες ημέρες, καθώς και ότι Κεφαλονίτες που διέμεναν στην Κέρκυρα έσπευσαν για να πληροφορηθούν για τις καταστροφές από το σεισμό³⁴.

Το μηδενικό σχεδόν ποσοστό μετανάστευσης από το νησί των Κυθήρων προς την Κέρκυρα ερμηνεύεται κυρίως από τη μακρινή απόσταση. Βεβαίως, παρατηρείται μεταναστευτική κίνηση από τα Κύθηρα, εξαιτίας κυρίως του άγονου του εδάφους, από το 1850 προς τη Ρωσία, τη Ρουμανία, την Αίγυπτο και κυρίως προς τη Μ. Ασία και ειδικότερα τη Σμύρνη³⁵.

Γράφημα 1

Πηγή: Δημοτολόγιο Δήμου Κερκυραίων, επεξεργασία συγγραφέων.

Οι έχοντες καταγωγή εκτός της Ηπείρου και των Ιονίων Νήσων δημότες είναι μόλις 65 από τους οποίους οι 33 κατάγονται από την Πελοπόννησο.

34. Σαμαρτζής 2000, σ. 185.

35. Τσαμπηράς 1915, σσ. 102-109 (104).

Πίνακας 5

Δημότες με καταγωγή από περιοχές εκτός ελληνικού χώρου

A/A	Καταγωγή	Αριθμός
1	Αγγλία	3
2	Αγκόνα	6
3	Αργυρόκαστρο	7
4	Αυλώνα	2
5	Βαρλέττα	26
6	Βενετία	11
7	Βλαχία	4
8	Βούνος	7
9	Βράνα	2
10	Βρινδίσιο	2
11	Γαλλία	2
12	Γένοβα	2
13	Γερμανία	2
14	Δέλβινο	12
15	Ελβετία	1
16	Ιταλία	20
17	Κορσική	1
18	Μάλτα	8
19	Μεσσήνη	18
20	Μπάρι	1
21	Νεάπολη	35
22	Πεδεμόντιον	1
23	Ραγούζα	1
24	Ρώμη	7
25	Σαρδινία	2

A/A	Καταγωγή	Αριθμός
26	Σικελία	6
27	Τεργέστη	3
28	Τίρανα	2
29	Τράνη	20
30	Χειμάρα	28
	ΣΥΝΟΛΟ	242

Πηγή: Δημοτολόγιο Δήμου Κερκυραίων, επεξεργασία συγγραφέων.

Αν κατατάξουμε αυτήν την κατηγορία δημοτών ανά χώρα προέλευσης, θα διαπιστώσουμε ότι, στην πλειονότητά τους, αυτοί προέρχονται από την ιταλική χερσόνησο, γεγονός απόλυτα φυσιολογικό, αφού, λόγω της γειννίας, κάτοικοι από αυτήν την περιοχή πάντοτε κατέφευγαν στην Κέρκυρα για ποικίλους λόγους. Οι 99 μάλιστα προέρχονται από τέσσερις πόλεις, τη Νεάπολη, τη Βαρλέττα την Τράνη και τη Μεσσήνη. Οι ίδιες σχεδόν πόλεις, με διαφορετική όμως σειρά βάσει της συχνότητας δήλωσής τους, καταγράφονται ως τόποι καταγωγής των Καθολικών, για την περίοδο 1816-1864: η Μεσσήνη (97), η Νάπολη (77), η Τράνη (69), η Βενετία (65), η Βαρλέττα (52) και η Αγκώνα (51)³⁶.

Οι Καθολικοί που καταγράφονται στις ληξιαρχικές πράξεις γάμων, για την περίοδο 1816-1864, στη συντριπτική τους πλειονότητα, δηλώνουν ως τόπο καταγωγής την Ελλάδα (Κέρκυρα), την Ιταλία και τη Μάλτα. Μάλιστα, το 33,4 % των ανδρών και το 60,4 % των γυναικών δηλώνουν ως τόπο καταγωγής τους την Κέρκυρα³⁷.

36. Νικολάου 2007, σσ. 59-60. Βλ. και Φ. Καρλάφτη-Μουρατίδη, «Η καθολική κοινότητα της Κέρκυρας μετά την Ένωση των Επτανήσων με το Ελληνικό Κράτος», *Analecta Catholica* 3 (2014) 1, σσ. 209-247.

37. Ο.π., σ. 55.

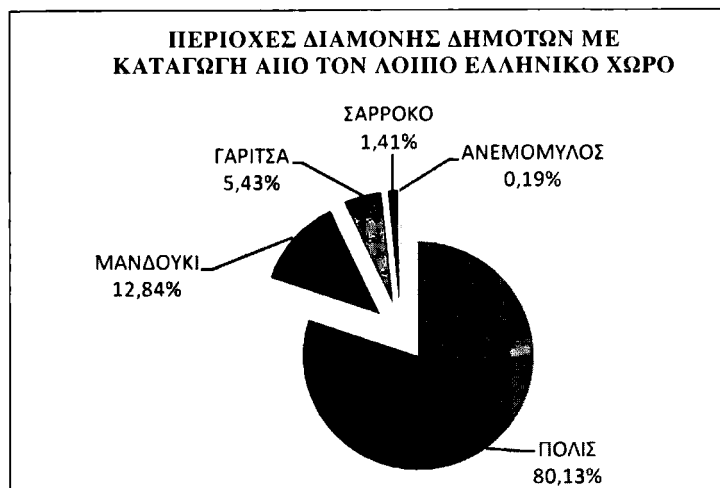
Πίνακας 6
Περιοχές διαμονής δημοτών με καταγωγή από τον λοιπό ελληνικό χώρο

Α/Α	Καταγωγή	Περιοχές					Σύνολο
		Πόλις	Μανδούκι	Σαρρόκο	Γαρίτσα	Ανεμόμυλος	
1	Πάργα	113	73	3	28		217
2	Παξοί	142	6		8	1	157
3	Ιωάννινα	110	1	1	2		114
4	Κεφαλληνία	103	2		7	1	113
5	Ήπειρος	73	13	9	4		99
6	Λευκάς	77			3		80
7	Σούλι	38	31		1		70
8	Ζάκυνθος	47	2	2	1		52
9	Πρέβεζα	24	1				25
10	Πελ/νησος	21	1				22
11	Ιθάκη	20					20
12	Άρτα	20					20
13	Κύπρος	16					16
14	Παραμυθιά	7	5		1		13
15	Χίος	8					8
16	Πάτρα	5			1		6
17	Θεσσαλία	5					5
18	Ναύπλιο	4					4
19	Σύρος	4					4
20	Μεσολόγγι	2			1		3
21	Σάλωνα	2	1				3
22	Αθήνα	2					2
23	Ηγ/νίτσα	2					2
24	Καλάβρυτα	2					2
25	Καλαμάτα	2					2
26	Αγιά	1					1
27	Βόνιτσα				1		1

Α/Α	Καταγωγή	Περιοχές					Σύνολο
		Πόλις	Μανδούκι	Σαρρόκο	Γαρίτσα	Ανεμόμυλος	
28	Ζαγόρι	1					1
29	Καλαρρότες	1					1
30	Κόνιτσα		1				1
31	Κύθηρα	1					1
32	Μακεδονία	1					1
33	Σπάρτη	1					1
	ΣΥΝΟΛΟ	855	137	15	58	2	1.067

Πηγή: Δημοτολόγιο Δήμου Κερκυραίων, επεξεργασία συγγραφέων.

Γράφημα 2

Πηγή: Δημοτολόγιο Δήμου Κερκυραίων, επεξεργασία συγγραφέων.

Αξίζει να σημειωθεί ότι η συντριπτική πλειονότητα των καταγόμενων εκτός Κέρκυρας διαμένει στην περιοχή της πόλης. Είναι γεγονός ότι η πόλη λειτουργεί αφομοιωτικά για τις ετερογενείς και τις διαφορετικής προέλευσης ομάδες του πληθυσμού της, όταν δεν υπάρχουν φυλετικές διακρίσεις (*αστικό χωνευτήρι*)³⁸. Συγκεκριμένα, από τους 1.067 έλκοντες την καταγωγή εκτός της νήσου Κέρκυρας οι 855 (80,13%) διαμένουν στην πόλη, οι 137 (12,84%) στο Μανδούκι, ένα προάστιο που διέθετε σημαντικό λιμάνι για την εποχή, γύρω από το οποίο ήταν λογικό να υπήρχε αυξημένη δραστηριότητα ανθρώπινου δυναμικού. 58 καταγόμενοι εκτός Κέρκυρας (5,43%) διαμένουν στη Γαρίτσα, 15 (1,41%) στο Σαρρόκο (Άγιος Ρόκκος, San Rocco) και 2 (0,19%) στον Ανεμόμυλο. Στα μικρά προάστια Φιγαρέτο, Στρατιά και Ανάλψη δεν διαμένει ούτε ένας γεννηθείς εκτός Κέρκυρας. Αξιοσημείωτο είναι ότι από τους 212 διαμένοντες στα προάστια οι 136, σε ποσοστό δηλ. 64,15%, κατάγονται από την Πάργα και το Σούλι. Έτσι, το Μανδούκι επιλέγουν για διαμονή ένας μεγάλος αριθμός από Παργινούς και Σουλιώτες. Αρκετά μεγάλος αριθμός Παργινών διαμένει και στη Γαρίτσα. Η διαμονή τους στα προάστια αυτά της θάλασσας, Μανδούκι και Γαρίτσα, προφανώς γίνεται γιατί εκεί είναι δυνατόν να αναπτυχθούν οι επαγγελματικές δεξιότητες του τόπου καταγωγής τους.

Από τους 242 δημότες των οποίων καταγράφεται στο δημοτολόγιο ως καταγωγή κάποια χώρα του εξωτερικού, οι 229 διαμένουν στην πόλη της Κέρκυρας και μόλις 13 (7 άνδρες και 6 γυναίκες) σε τρία προάστια της. Από τους 13 αυτούς δημότες οι 7 διαμένουν στο Μανδούκι και από 3 στο Σαρρόκο και τη Γαρίτσα.

Ειδικότερα στο Μανδούκι καταγράφεται μία εννεαμελής μικτή οικογένεια, όπου μία γυναίκα διαμαρτυρόμενη, από την Αγγλία, έχει ως σύζυγο ορθόδοξο, καταγόμενο από την Κέρκυρα. Στο Μανδούκι απαντάται και μία τριμελής καθολική οικογένεια, όπου ο σύζυγος έχει ως καταγωγή τη Μάλτα, ενώ η σύζυγος και το παιδί τους την Κέρκυρα. Οι υπόλοιπες περιπτώσεις, όλες ορθοδόξου θρησκείας, αφορούν μία γυναίκα από τη Αγγλία, έναν άνδρα από το Δέλβινο και τρεις (δύο άνδρες και μία γυναίκα) από τη Χειμάρρα.

Στο προάστιο του Σαρρόκο συναντάμε δύο επταμελείς οικογένειες μία μικτή, με το σύζυγο να είναι Καθολικός και να κατάγεται από τη Νεάπολη της Ιταλίας και τη σύζυγο από την Κέρκυρα και μία όπου και οι

38. Derruau 1958, σ. 490.

δύο σύζυγοι, ορθόδοξοι, κατάγονται από τη Χειμάρρα.

Στο προάστιο της Γαρίτσας απαντώνται δύο μικτές οικογένειες. Μία πενταμελής οικογένεια όπου η σύζυγος είναι Διαμαρτυρόμενη, με καταγωγή την Ελβετία, και ο σύζυγος Ορθόδοξος, με καταγωγή τα Ιωάννινα και μία διμελής οικογένεια, με τη σύζυγο να κατάγεται από τη Μεσσήνη και το σύζυγο, ο οποίος είναι Ορθόδοξος, από την Κέρκυρα. Τέλος, η τρίτη περίπτωση, με καταγωγή το εξωτερικό, είναι μία γυναίκα Καθολική, από τη Νεάπολη της Ιταλίας.

Ο λόγος διαμονής στα προάστια για τους άνδρες φαίνεται να έχει σχέση με τα επαγγέλματα που ασκούν, ενώ οι γυναίκες διαμένουν σε αυτά λόγω του γάμου τους ή της ένταξής τους στην ευρύτερη οικογένεια. Θα σημειώσουμε δε ότι στο Μανδούκι οι άνδρες ασκούν το επάγγελμα του ναύτη, του σιδηρουργού, του παντοπώλη, του βυρσοδέψη. Στο Σαρρόκο, το επάγγελμα του εργάτη και του ράπτη και στη Γαρίτσα, αυτό του τελωνοφύλακα. Από τις γυναίκες οι 3 διαμένουν με τις οικογένειές τους, μία διαμένει με την οικογένεια της κόρης της, μία με την οικογένεια του γιου της και μόνο μία μόνη της, στο Μανδούκι, η οποία ασκεί το επάγγελμα της επιστάτριας ορφανοτροφείου.

Η ιδιαιτερότητα του εξεταζόμενου δημοτολογίου μάς δίδει τη δυνατότητα της ανάλυσης και της επεξεργασίας των χαρακτηριστικών του νόμιμου (de jure) πληθυσμού της πόλης της Κέρκυρας και των προαστίων της αμέσως μετά την Ένωση της Επτανήσου με την Ελλάδα. Από την ποικιλία δε των προσφερόμενων στοιχείων επιλέξαμε, σε αυτό το άρθρο, αρχικά, μια συνοπτική αναφορά στο δημοτικό καθεστώς και τα βιβλία των δημοτολογίων, ενώ, στη συνέχεια, παρουσιάσαμε το θεματικό τμήμα που αφορά τους μη γηγενείς δημότες του αστικού ιστού του νησιού της Κέρκυρας, τις συνθήκες μετακίνησής τους από τους τόπους προέλευσης, καθώς και τους παράγοντες επιλογής του νέου τόπου εγκατάστασης. Βεβαίως, παραμένει ζητούμενο το χρονικό κριτήριο της δήλωσης της καταγωγής. Δηλαδή ποιο είναι το χρονικό διάστημα από την εγκατάσταση στο νέο τόπο, κατά τη διάρκεια του οποίου θεωρείται αναγκαία η μνεία του τόπου καταγωγής και μάλιστα σε επίσημες εγγραφές, όπως αυτή του δημοτολογίου;

Σχετικά δε με τους παράγοντες επιλογής συγκεκριμένης περιοχής στο νέο τόπο διαμονής, είναι αξιοσημείωτο ότι η πλειονότητα των δημοτών που κατάγονται από αλλού επιλέγει να κατοικήσει στην πόλη της Κέρκυρας και όχι στα προάστια της. Συχνά στην πόλη υπάρχουν οι υποδομές

και γενικότερα οι κατάλληλες συνθήκες για εγκατάσταση, με την προσφορά περισσότερων χώρων για κατοικία αλλά και για επαγγελματικές δραστηριοποιήσεις. Από την άλλη πλευρά, τα προάστια έλκουν ή απωθούν, αναλόγως βεβαίως με το βαθμό του αστικού τους χαρακτήρα. Η γνώση, εξάλλου, ότι η πόλη, με τις αυξημένες αφομοιωτικές ικανότητές της, προσφέρει ένα ευνοϊκότερο περιβάλλον προσαρμογής φαίνεται ότι λαμβάνεται σοβαρά υπόψη και σε αυτήν την περίπτωση. Στην πόλη, άλλωστε, ασκούνται ποικίλα επαγγέλματα και υπάρχουν περισσότερες δυνατότητες επαγγελματικής δραστηριοποίησης, επομένως και αυξημένες πιθανότητες μιας επιτυχημένης οριστικής εγκατάστασης.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

- Αθανασοπούλου 2010 = Ι. Αθανασοπούλου, “Οι ξένοι στην πόλη της Κέρκυρας σύμφωνα με την απογραφή του 1827”, *Τετράδια Ιστορικής Δημογραφίας* 4 (2010), σσ. 293-409.
- Ανδρονόπουλος – Μαθιουδάκης 1988 = Β. Ανδρονόπουλος – Μ. Μαθιουδάκης, *Νεοελληνική Διοικητική Ιστορία. Περιφερειακή Διοίκηση/Τοπική Αυτοδιοίκηση* (Αθήνα 1988).
- Ανωγιάτης-Pelé 1985 = Δ. Ανωγιάτης-Pelé, “Δημογραφικές πληροφορίες για την Ελλάδα από περιηγητές (1800-1820)”, *Μνήμων* 10 (1985), σσ. 1-16.
- Αργυρόπουλος 1859² = Π. Αργυρόπουλος, *Δημοτική διοικήσεις εν Ελλάδι* (Αθήνα 1859²).
- Ασδραχάς 1988 = Σπ. Ασδραχάς, *Ελληνική κοινωνία και οικονομία ιη΄ και ιθ΄ αι.* (Αθήνα 1988).
- de Bosset 2000 = C.P. de Bosset, *Η Πάργα και τα Ιόνια Νησιά* (μτφρ. Α. Ζώτου), (Αθήνα 2000).
- Γεραγάς 1916 = Ν.Κ. Γεραγάς, *Νομοθεσία περί δήμων και κοινοτήτων* (Αθήνα 1916).
- Γεραγάς 1947 = Ν.Κ. Γεραγάς, *Σελίδες από την Διοικητική Ιστορίαν της Ελλάδος* (Αθήνα 1947).
- Derruau 1958 = M. Derruau, *Ανθρωπογεωγραφία* (μτφρ. Γ. Πρεβελάκης), (Αθήνα 1958).
- Δημακόπουλος 1970 = Γ.Δ. Δημακόπουλος, *Η διοικητική οργάνωσις της Ελληνικής Πολιτείας, 1827-1833*, τόμος Α΄ (Αθήνα 1970).
- Ιθακήσιος 2005 = Δ. Ιθακήσιος, “Η εξέλιξη των βασικών δημογραφικών χαρακτηριστικών του πληθυσμού της Επτανήσου κατά την περίοδο της αγγλικής προστασίας και τη μεθενωτική περίοδο 1815-1864-1890”, εις *Πρακτικά Επιστημονικού Συνεδρίου: Η Ένωση της Επτανήσου με την Ελλάδα 1864-2004*, τόμος Α΄ (Αθήνα 2005), σσ. 475-557.
- Καρλάφτη-Μουρατίδη 2005 = Φ. Καρλάφτη-Μουρατίδη, “Κοινωνική και οικονομική προσέγγιση του αστικού και περιαστικού πληθυσμού της Κέρκυρας μετά την Ένωση”, εις *Πρακτικά Επιστημονικού Συνεδρίου: Η Ένωση της Επτανήσου με την Ελλάδα, 1864-2004*, τόμος Α΄ (Αθήνα 2005), σσ. 465-473.
- Καρλάφτη-Μουρατίδη (υπό έκδοση) = Φ. Καρλάφτη-Μουρατίδη, “Εργασια-

- κές και εμπορικές δραστηριότητες Κρητών στην Κέρκυρα το 17^ο αιώνα”, εις *Πρακτικά του ΙΑ΄ Διεθνούς Κρητολογικού Συνεδρίου το 2011*.
- Καρλάφτη-Μουρατίδη 2014 = Φ. Καρλάφτη-Μουρατίδη, «Η καθολική κοινότητα της Κέρκυρας μετά την Ένωση των Επτανήσων με το Ελληνικό Κράτος», *Analecta Catholica* 3 (2014) 1, σσ. 209-247.
- Καρλάφτη-Μουρατίδη-Μουρατίδης 2014 = Φ. Καρλάφτη-Μουρατίδη - Σπ. Χ. Μουρατίδης, *Το δημοτολόγιον της Ενώσεως. Πληθυσμός και οικονομία στην πόλη και τα προάστια της Κέρκυρας μετά την Ένωση των Επτανήσων με το ελληνικό κράτος* (Αθήνα 2014).
- Κλειώσης 1977 = Χ. Κλειώσης, *Ιστορία της Τοπικής Αυτοδιοικήσεως* (Αθήνα 1977).
- Κόμης 1995 = Κ. Κόμης *Πληθυσμός και οικισμοί της Μάνης, 15^{ος}-19^{ος} αιώνας* (Ιωάννινα 1995).
- Κονόμος = Ν. Κονόμος, *Ηπειρώτες στη Ζάκυνθο* (Ιωάννινα 1964).
- Κοριατοπούλου-Αγγελή 2005 = Π. Κοριατοπούλου-Αγγελή, “Η εξέλιξη του αστικού δικαίου στην Επτάνησο. Εισαγωγή και διατήρηση του Ιόνιου Αστικού Κώδικα”, εις *Πρακτικά επιστημονικού συνεδρίου: Η Ένωση της Επτανήσου με την Ελλάδα 1864-2004*, τόμος Α (Αθήνα 2005), σσ. 257-269.
- Κοσμάτου 2004 = Ε. Κοσμάτου, “Πληθυσμιακά μεγέθη και γεωγραφική κινητικότητα στα Επτάνησα (18^{ος}-19^{ος} αιώνας)”, εις *Πρακτικά του Ζ΄ Πανιόνιου Συνεδρίου*, τόμος Β: Ο χώρος και τα δημογραφικά μορφώματα. Οι κύριοι συντελεστές της οικονομίας (Αθήνα 2004), σσ. 349-370.
- Λιανόπουλος 1928 = Ν.Δ. Λιανόπουλος, *Διοικητική νομοθεσία, διατάξεις περί διοικητικής οργανώσεως του κράτους* (Αθήνα 1928).
- Μάτσας 1904 = Κ. Μάτσας, *Δημοτική νομοθεσία μετά τυπικού* (Αθήνα 1904).
- Μέρτζιος 1951 = Κ.Δ. Μέρτζιος, “Δύο κατάλογοι των εν Κερκύρα και Ζακύνθω Κρητών προσφύγων κατά τα έτη 1682 και 1683”, *Κρητικά Χρονικά* 3 (1951), σσ. 7-31.
- Μιχαηλίδης 1963² = Κ. Μιχαηλίδης, *Η Πάργα, η Ιστορία της απ’ τα παλιά χρόνια ως σήμερα* (Κέρκυρα 1963²).
- Mousson 1995 = Α. Mousson, *Κέρκυρα και Κεφαλλονιά, μια περιήγηση το 1858* (μτφρ. Κ. Θ. Φλωράτου), (Αθήνα 1995).
- Μπαμπούνης 2008 = Χ. Μπαμπούνης, *Όψεις της τοπικής αυτοδιοίκησης στο ελληνικό κράτος* (Αθήνα 2008).
- Νικολάου 2007 = Χρ. Νικολάου, *Οι καθολικοί στην Κέρκυρα. Δημογραφικές*

- εξελίξεις την περίοδο της Αγγλοκρατίας (1815-1864)*, (Κέρκυρα 2007).
- Οικονόμου 1952 = Δ. Οικονόμου, *Το Σούλι, οι Σουλιώται και η οικογένεια Μπότσαρη* (Αθήνα 1952).
- Παξιμαδοπούλου-Σταυρινού 1997 = Μ. Παξιμαδοπούλου-Σταυρινού, *Πολιτειογραφικά Ιονίων Νησιών επί αγγλικής κυριαρχίας 1815-1864*, τόμος 1: *Οι ετήσιες εκθέσεις της αρμοστείας προς το υπουργείο των αποικιών* (Αθήνα 1997).
- Παπαγεωργίου 1988 = Π.Σ. Παπαγεωργίου, *Το Ελληνικό Κράτος 1821-1909* (Αθήνα 1988).
- Παπαδόπουλος 1967 = Ι. Παπαδόπουλος, *Τοπική Αυτοδιοίκηση και Αποκέντρωση* (Αθήνα 1967).
- Παρτς 1892 = Ι. Παρτς, *Η νήσος Κέρκυρα, Γεωγραφική μονογραφία* (μτφρ. Π. Βέγιας), (Κέρκυρα 1892).
- Πετρίδης 1990 = Β.Π. Πετρίδης, *Πολιτικοί και Συνταγματικοί θεσμοί στη νεότερη Ελλάδα 1821-1843* (Θεσσαλονίκη 1990).
- Πλέσκας 1866 = Π. Πλέσκας, *Εγχειρίδιον της Δημοτικής διοικήσεως και της διαχειρίσεως* (Κέρκυρα 1866).
- Προβατάς 1980 = Α. Προβατάς, *Πολιτική Ιστορία της Ελλάδος 1821-1980* (Αθήνα 1980).
- Σαμαρτζής 2000 = Π. Σαμαρτζής, *“Καθημερούσιαι Ειδήσεις” Κέρκυρα 1854-1867* (Αθήνα 2000).
- Σκιαδάς 1993 = Ε. Σκιαδάς, *Ιστορικό διάγραμμα των δήμων της Ελλάδος 1833-1912* (Αθήνα 1993).
- Ταπεινός 1993 = Γ. Ταπεινός, *Στοιχεία δημογραφίας, ανάλυση, κοινωνικοοικονομικοί παράγοντες και ιστορία των πληθυσμών* (μτφρ. Ν. Βουλέλης), (Αθήνα 1993).
- Τόλιας 1979 = Γ. Τόλιας, *Διοίκηση και Αυτοδιοίκηση* (Θεσσαλονίκη 1979).
- Τσαμπηράς 1915 = Γ.Σ. Τσαμπηράς, *“Η μετανάστευσις εν Κυθήροις”, εις Πρακτικά του εν Κερκύρα Πρώτου Πανιονίου Συνεδρίου* (20-22 Μαΐου 1914), (Αθήνα 1915), σσ. 102-109.
- Χιώτης 1874 = Π. Χιώτης, *Ιστορία του Ιονίου Κράτους από συστάσεως αυτού μέχρι της ενώσεως 1815-1864* (Ζάκυνθος 1874).
- Χουλιαράκης 1973 = Μ. Χουλιαράκης, *Γεωγραφική, διοικητική και πληθυσμιακή εξέλιξη της Ελλάδος 1821 - 1971*, Μέρος Ι (Αθήνα 1973).

FOTINI KARLAFTI-MOURATIDI
SPIRIDON MOURATIDIS

ABSTRACT

THE MUNICIPAL ROLL OF THE “UNION”
AND THE “FOREIGNERS” OF CORFU

The municipal roll books that have been found provide us with many data concerning the population of the town and the countryside of Corfu after the Union of the Ionian Islands with the Greek State (1864). From this variety of data offered we have chosen to deal in this article with a brief report of the municipal status and the municipal roll books at first and then we present the thematic part that refers to the non native citizens of the urban fabric of Corfu island, their place of origin, the conditions of their transit from those as well as the factors that led them to the choice of the new place of settlement.

As far as the latter is concerned, it is noteworthy that the majority of citizens that come from other places choose to take up residence in the town of Corfu, not in the countryside. Knowing that the town provides a more favorable environment for adjustment due to its high assimilative capacities seems to be taken seriously into account on that occasion too. Besides, various professions can be practiced in the town and there are more possibilities of professional activity, thus more potential for a successful and permanent settlement.